

ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΑ ΚΑΙ ΤΑΦΟΙ

1. ΚΟΙΜΗΤΗΡΙΟΝ ΣΤΡΟΓΓΥΛΟΝ¹⁾

Τὸ σπουδαιότατον ὑπὸ ἀρχιτεκτονικὴν ἔποψιν κοιμητήριον τοῦτο κεῖται εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς καὶ ἡμίσεος χιλιομέτρου βορειοδυτικῶς τοῦ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ Μακροχωρίου.

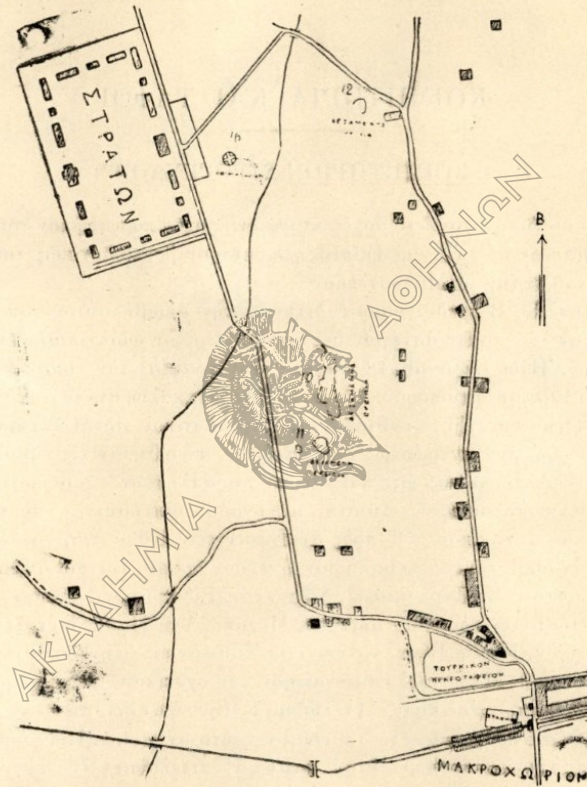
Τὸ ὑπ' ἀρ. Β σχεδιάγραμμα δεικνύει τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ τοποθεσίαν ὡς καὶ τὴν τῶν τριῶν ἀστέγων δεξαμενῶν περὶ ὧν ὠμιλήσαμεν ἐν οἰκείῳ κεφαλαίῳ. Ἡ δὲ εἰκὼν ἀρ. 18 παριστᾷ φωτογραφίαν τοῦ τοπίου, ληφθεῖσαν ὑπὸ Γάλλου ἀεροπόρου. Τὸ μνημεῖον ἀνεκαλύφθη κατ' Αὐγούστον τοῦ 1914 ὑπὸ τὰς ἐξῆς συνθήκας. Αἱ στρατιωτικαὶ ἀρχαί, ἔνεκεν τῆς ἐν Μακροχωρίῳ συγκεντρώσεως τῶν ἐφεδρῶν, εὐρέθησαν εἰς τὴν ἀνάγκην ἀνεγέρσεως στρατῶνος ὡς καὶ ἑτέρων παραλήσειον ἐξαρτημάτων. Εἰς αὐτὰς τὰς περιστάσεις ὡς εἴθισται, αἱ ἐργασίαι ἐκτελοῦνται ὑπὸ τοῦ τάγματος τοῦ μηχανικοῦ. Οἱ πρὸς ἀνεύρεσιν τῶν λείων τεταγμένοι στρατιῶται, ἀνασκάπτοντες ἐκεῖ πλησίον ἀνεῦρον ἀρχαῖα ἐρεῖπια ἃ ἐξελήφθησαν τὸ πρῶτον ὡς ἀνήκοντα εἰς δεξαμενὴν. Εἰδοποιηθεὶς ὁ διοικητὴς τοῦ Α', στρατιωτικοῦ σώματος στρατηγὸς Μεχμέτ 'Αλῆ Πασᾶς διέταξε ἀμέσως τὸν λοχαγὸν Ἐσρέφ Βέην νὰ ὑποβάλῃ ἔκθεσιν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐπισυνάπτων καὶ σχετικὸν σχεδιάγραμμα τῶν ἀνακαλυφθέντων ἐρεπίπων. Ἀνελάβαμεν τὴν ἡγεσίαν τῶν ἀνασκαφῶν αἵτινες ἔφεραν εἰς φῶς τὸ σπουδαῖον τοῦτο μνημεῖον. Πρὶν ὅμως προβῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτοῦ, καθήκον ἐπιτελοῦμεν ἵνα εὐγνωμόνως ποιήσωμεν μνείαν ἐνταῦθα τοῦ ὀνόματος τοῦ μακαρίτου Μεχμέτ 'Αλῆ Πασᾶ ὅστις ὄχι μόνον ἐπέτρεψε τὰς ἀνασκαφὰς ἐν ὅλῳ στρατιωτικῇ περιοχῇ ἀλλὰ καὶ λίαν φιλοφρόνως ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν τὸν ἀπαιτούμενον ἀριθμὸν στρατιωτῶν πρὸς ἀποπεράτωσιν τοῦ ἔργου εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν αἱ στρατιωτικαὶ ἀνάγκαι ἐκυριάρχουν παντοῦ, Τὸ κοιμητήριον

Θ. Μακρίδης
ἀρχαιολογικὸν
τ. Γ' σ. 58
- 72

1) Macridy Th. et Ebersolt J. Monuments funéraires de Constantinople 1922. B- C. H. XLVI 1922.

διετηρήθη ὡς ἀναφέρομεν καὶ ἐν τῷ προλόγῳ ἄθικτον μέχρι τῆς ἀνακω-
χῆς, τὰ δὲ παρατιθέμενα σχεδιαγράμματα ὡς καὶ αἱ εἰκόνες (πλὴν τῶν
ἀρ. 20 καὶ 24) ἐλήφθησαν κατὰ τὸ 1915.

Τὸ μνημεῖον εἶναι εἶδος ὑπογείου ναοῦ τοῦ ὁποῖου μόνον ἡ

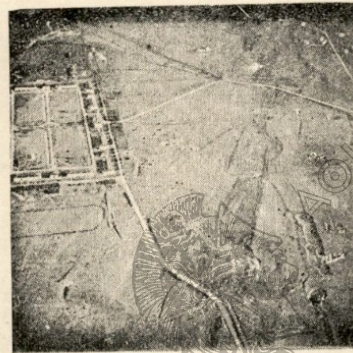

(Σχεδ. Β). Τοποθεσία τοῦ κοιμητηρίου καὶ τῶν ἀστέγων δεξαμενῶν.

στέγη ὑψοῦτο ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς εἶναι δὲ μέχρι σήμερον τὸ μο-
ναδικὸν παράδειγμα τοιοῦτον εἶδους οἰκοδομῆς ἣτις διεσώθη. Ὁ ἀρχιτέ-
κτων ἀνέσκαψε τὴν γῆν, ἢ μᾶλλον τὸ στρώμα τοῦ τιτανώδους βράχου,
εἰς βάθος 6 μέτρων, ἐν εἵδει κυκλωτεροῦς δεξαμενῆς καὶ ἐν τῷ καθορι-
σθέντι τοιοντοτρόπως χώρῳ ἀνέγειρεν τὸ οἰκοδόμημα, ὅπερ καὶ τοῦτο
ἔχει σχῆμα κανονικοῦ κύκλου μὲ ἐσωτερικὴν διάμετρον 15 μέτρων καὶ 35

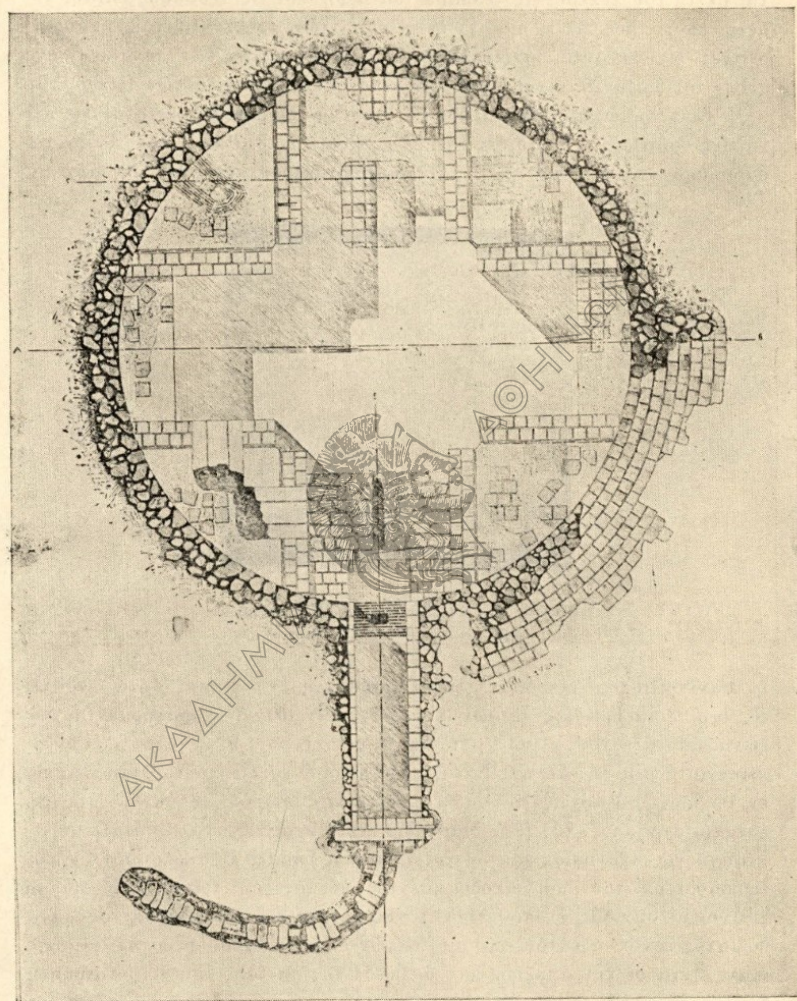
ἐκατοστῶν. Ὁ κύκλος διαιρεῖται διὰ σταυροῦ, οὗτινος τὸ κέντρον ταυτίζεται μετὰ τὰ τοῦ κύκλου, εἰς τέσσαρα ἴσα μέρη, καὶ εἰς τέσσαρας ἐπίσης τομεῖς ἴσους πρὸς ἀλλήλους. Τὸ δὲ πλάτος τῶν βραχιόνων τοῦ σταυροῦ, οὔτινες διευθύνονται ἀκριβέστατα ἕκαστος πρὸς ἓν τῶν τεσσάρων σημείων τοῦ ὀρίζοντος εἶναι τεσσάρων μέτρων καὶ 72 ἐκατοστῶν. (εἰκὼν 19).

Ἐσωτερικῶς τὸ κάτω μέρος τῆς οἰκοδομῆς εἶναι λιθόκτιστον μετὰ μεγάλους ὀρθογωνίους λίθους ἐπιμελῶς προσηρμοσμένους καὶ ἀνέρχεται ὁμοιομόρφως εἰς ὕψος ἑνὸς καὶ ἡμίσεος μέτρου, ὑπερθεὶν δὲ ἄρχεται

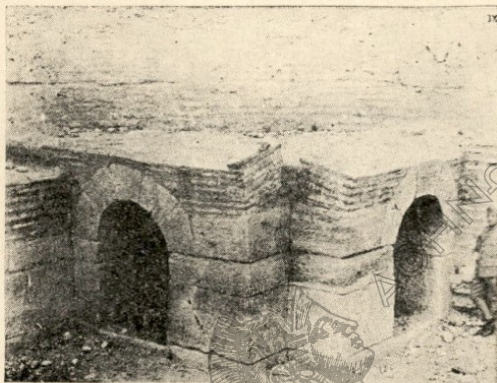
(Εἰκὼν 18). Τοποθεσία τοῦ Κοιμητηρίου.
Φωτογραφία ληφθεῖσα ἐξ ἀεροπλάνου.

ἡ πλινθόκτιστος οἰκοδομή, λίαν ἐπιμελεσμένη ἐπίσης, ἥτις φθάνει εἰς ὕψος 3 καὶ ἡμίσεος μέτρων (εἰκὼν 20). Ἀνωθεν δὲ παρατηροῦνται δύο ζῶναι ἀπὸ ἀξέστου λίθου μετὰ ἀμμοκονίας εὗρους 92 ἐκατοστῶν ὑπερκεῖσθαι ἢ μίαν τῆς ἄλλης. Ἐπειδὴ τὸ κτίριον ἐνεσφηνόυτο οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ βράχῳ, ὁ ἀρχιτέκτων δὲν ἐφοβεῖτο τὴν ἐσωτερικὴν πίεσιν ἥτις θὰ ἐπέφερε τὴν πρὸς τὰ ἔξω διαστολὴν τοῦ περιτοιχίσματος. Κατὰ συνέπειαν λόγῳ οἰκονομίας χρόνου καὶ χρήματος ἔπραξε τὸ ἀκόλουθον. Ἀφοῦ ἐφήρμοσε ἐπὶ τοῦ ἤδη οἰκοδομηθέντος κυκλοτεροῦς τοίχου περίφραγμα ξύλινον μετὰ σανίδας, ἐτοποθέτησε εἰς τὸ μεταξὺ τοῦ βράχου καὶ τοῦ σανιδώματος κενόν, ἀξέστους λίθους ἐπὶ τῶν ὁποίων ἔχυσε ρευστὴν ἀμμοκονίαν. Μετὰ δὲ τὴν ἀποξηρανσιν ἀφήρσε τὰς σανίδας καὶ τοιοῦτοτρόπως ἔχομεν ἐσωτερικῶς ἐπιφάνειαν λείαν. Οἱ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τοῦ σταυροῦ παρατηρούμενοι τομεῖς συνεδέοντο πρὸς ἀλλήλους δι' ἀψίδων θολωτῶν ἡμικυλινδρικῶν, αἵτινες ἐκαλύπτοντο διὰ τῆς στέγης ἥτις, ὥς ἀνωτέρω ἀναφέρομεν, μόνη ὑπέρχετο τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Ἡ στέγη

(Εικὼν 19). Κάτοψις τοῦ κοιμητηρίου καὶ τμήματος τῆς στέγης πρὸς τὰ δεξιὰ.

ἦτο κατωφερὲς καὶ πλακοστρωμένη μετ' τετραγώνους πλίνθους ἐπιμελῶς συγκολλημένας. Μέρος τῆς στέγης αὐτῆς διατηρεῖτο κατὰ τὸ 1915 ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης εἰς τὰς εἰκόνας 19 καὶ 21. Εἰς τὸ κέντρον δὲ ταύτης ὑψυῖτο ὁ τροῦλλος τοῦ οἰκοδομήματος ὅστις ἡδραιούτο ἐπὶ τῆς πρὸς τὰς ἑνῶθεν ἄκρας τῶν θολωτῶν ἀψίδων. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα, ὡς βλέ-

(Εἰκὼν 20). Ἑσωτερικὴ ἀποφῆς τῷ 1920.

πομεν εἰς πλεῖστα βυζαντινὰ οἰκοδομήματα, τὸ κοιμητήριον ἐφωτίζετο διὰ παραθύρων ἀνοιγομένων ἐν τῇ πλευρᾷ τοῦ τροῦλλου.

Ἡ μόνη εἴσοδος τοῦ κτιρίου ἔκειτο πρὸς ἀνατολὰς εἰς τὴν ἄκραν διαδρόμου ἐπίσης θολωτοῦ ἔχοντος μῆκος ἑξήκων μέτρων καὶ ὀγδοήκοντα ἑκατοστῶν. Ὁ διάδρομος κατέληγε ἐσωτερικῶς εἰς κλίμακα ἣτις κατήρχετο δι' ἑξὶ βαθμίδων μέχρι τοῦ δαπέδου τοῦ κοιμητηρίου (εἰκὼν 22). Κάτωθεν δὲ τῆς κλίμακας καὶ ἀκριβῶς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ὑπῆρχε μικρὰ θολωτὴ πλινθόκτιστος ὑπόνομος, ὕψους 60 καὶ πλάτους 33 ἑκατοστῶν χρησιμεύουσα πρὸς διοχέτευσιν τῶν ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ λιθοστρώτου δαπέδου προερχομένων υδάτων εἰς ἑτέραν εὐρεῖαν κυκλοτερῆ ὑπόνομον. Ἡ ὑπόνομος αὐτὴ ἢ μᾶλλον σήραγξ, περιελαμβάνετο ἐντὸς τοῦ πάχους τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κοιμητηρίου. Ὁ ἐπισκέπτης κρατῶν φανόν, δύναται νὰ βαδίσῃ ἐλευθέρως ἐν αὐτῇ καὶ μετὰ πορείαν 50 μέτρων καὶ 22 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου νὰ ἐπιστρέψῃ αὐθις εἰς τὸ μέρος ἑξ ὃ ἔκίνησεν ποιῶν τοιοῦτοτρόπως ὑπογείως ὅλον τὸν γύρον τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ ὕψος τῆς σήραγγος εἶναι 3 μέτρα καὶ 9 ἑκατοστά, τὸ δὲ πλάτος αὐτῆς ἑξήκοντα ἑκατοστά, μόνον τὸ ὑπὸ τὴν κλίμακα τῆς εἰσόδου μέρος αὐτῆς δὲν ἀνέρχεται εἰς ὕψος πλεόν τῶν τοῦ ἐνὸς μέτρου καὶ ἑνενηκοντα ἑκατοστῶν. Ἡ οἰκοδομὴ εἶναι λίαν

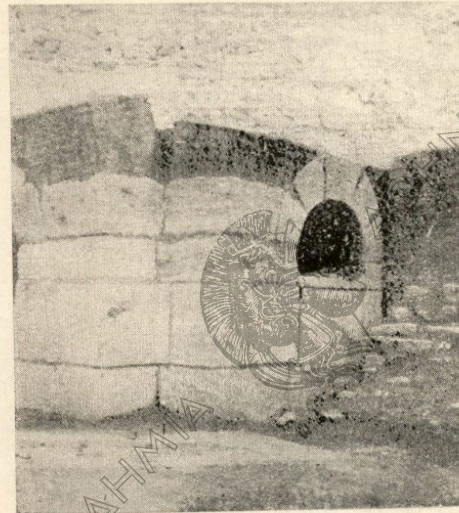
ἐπιμεμελημένη καὶ κτισμένη κατὰ τὸ περιληγμένον βυζαντινὸν σύστημα, ἦτοι στρώμα λίθων καὶ πλίνθων ἐναλλάξ (εἰκὼν 23). Κάτωθεν τῆς ὀροφῆς, ἣτις εἶναι ἐπίσης θολωτή, παρατηροῦνται ἐκατέρωθεν δύο ὀπαὶ τετραγώνοι ἐπὶ τῶν δύο πλευρῶν τῆς σήραγγος. Ἐν αὐταῖς ἐνεσφηνοῦτο δοκὸς ξυλίνη ἣτις ὑπεβάσταζε προσωρινῶς τὸν θόλον μέχρι τῆς τελείας του ἀποξηράνσεως. Ἡ πρὸς τὸν βράχον πλευρὰ καλύπτεται ἀπὸ στρώμα

(Εἰκὼν 21). Ἐσωτερικὴ ἀποψὶς τοῦ Β.Α. τομέως καὶ μέρος τῆς στέγης.

τιτανώδους οὐσίας ἀπεκρυσταλλωμένης, ἣτις ἐσχηματίσθη ἀπὸ τὴν διὰ τοῦ τοίχου εἰσδυομένην ὑγρασίαν, ἐν ᾗ ἡ ἀπέναντι πλευρὰ ἢ πρὸς τὸ κτίριον οὐσα εἶναι ἐντελὲς ἀνέπαφος. Ἐπ' αὐτῆς ὅμως παρατηροῦνται εἰς δύο μέρη κοιλώματα γενόμενα ἐπὶ σκοπῇ διατρήσεως τοῦ τοίχου καὶ εἰσόδου ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ κοιμητηρίου. Ἡ σήραγξ οὐδεμίαν σχέσιν εἶχε μὲ τὴν εἴσοδον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἡ ὑπαρξίς της αὐτῇ θὰ μᾶς ἔμενε σχεδὸν ἄγνωστος τῷ 1915 ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μικρά τις ὀπή ἐπὶ τῆς ὀροφῆς της, πρὸ τῆς κλίμακος τῆς εἰσόδου (Βλ. εἰκ. 19). Δι' αὐτῆς τὸ πρῶτον μόλις μετὰ δυσκολίας εἰσῆλθομεν τῷ 1915, νῦν ὅμως καταστραφείσης τῆς κλίμακος ἠνοιχθῇ ῥωγμὴ δι' ἣς δύναται τις ἐλευθέρως νὰ εἰσέλθῃ ἐν αὐτῇ (εἰκὼν 24). Ἐν συνοχῇ μετὰ τῆς κυκλοτεροῦς σήραγγος, καὶ ὑπὸ τὸν διάδρομον τῆς εἰσόδου, φαίνεται ἡ ἀρχὴ ἄλλης ὑπονόμου ἐπίσης θο-

λωτῆς καὶ πλινθοκτίστου τῆς ὁποίας αἱ διαστάσεις εἰσὶν: ὕψος 1 μέτρον καὶ 12 ἐκ. καὶ πλάτος 56 ἑκατοστῶν. Ἀρχικῶς διευθύνεται πρὸς ἀνατολὰς καὶ μετὰ μικρὸν κάμπτεται ὀλίγον πρὸς νότον καὶ προχωροῦσα 63 ὅλα μέτρα φθάνει εἰς τετράγωνον ἀνεμιστήρα ἐν εἵδει φρέατος βάθους 3 μέτρων μὲ πλευρὰς 75 ἑκατοστῶν. Ἐντεῦθεν εἰσερχόμενός τις εἰς τὴν ὑπόνομον δύναται νὰ βαδίσῃ κύπτων ὀλίγον μέχρι τῆς κυκλοτεροῦς σήραγγος καὶ ἀφοῦ κάμῃ ὑπογείως τὸν γῦρον τοῦ κοιμητηρίου νὰ ἐπανέλθῃ

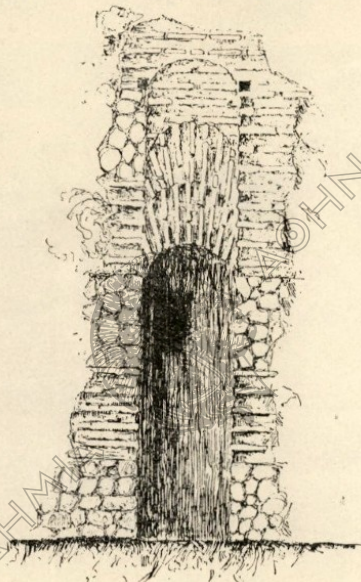

(Εἰκὼν 22) Ἐσωτερικὴ ἄποψις τοῦ Β. Α. τομέως καὶ αἱ διατηρούμεναι βαθμίδες τῆς κλίμακος.

διὰ τῆς ἰδίας ὁδοῦ εἰς τὸ σημεῖον ἐξ οὗ εἰσῆλθεν, χωρὶς παντελῶς νὰ ἔλθῃ εἰς συνάφειαν μὲ τὸ ἔσωτερικὸν τοῦ κτιρίου. Αὐτὴν τὴν ὁδὸν ἠκολούθησαν καὶ οἱ προσπαθήσαντες κατὰ καιρὸν νὰ διατρήσουν τὸν τοῖχον ἐν τῇ ὑπογείῳ σήραγγι καὶ ἡμεῖς τὸ πρῶτον τῷ 1915 (εἰκὼν 25). Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ τόσον δαπανηροῦ καὶ τεραστίου ἔργου εἶχε διπλοῦν σκοπὸν· ἐξησφάλιζε πρῶτον τὴν διοχέτευσιν τῶν ὀμβρίων ὑδάτων τῶν προερχομένων ἐκ τῆς στέγης τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἐχρησίμευε συνάμα πρὸς παροχὴν ἀέρος καὶ τοιοῦτοτρόπως καταπολέμησιν τῆς ὑγρασίας, ἣν ὁ ἀρχιτέκτων ἤθελε παντὶ σθένει νὰ ἀποφύγῃ. Ἐντεῦθεν ἄρχεται πάλιν ἄλλος ὁχετὸς πολὺ μικροτέρων διαστάσεων καὶ μήκους 40 μέτρων ὅστις ἐχρησίμευεν

ἀποκλειστικῶς πρὸς διοχέτευσιν τῶν ἐκ τῆς στέγης τοῦ κοιμητηρίου κατερχομένων ὀμβρίων ὑδάτων εἰς τὸ βάθος τῆς κοιλάδος.

Ἐξωθεν τέλος τοῦ κτιρίου, καὶ ἐνώπιον τῆς εἰσόδου, βλέπομεν ἕτερον μικρὸν ὄρετον ἐν εἵδει ἡμικυκλίου ὅστις ἔφερε τὰ ὕδατα τῆς στέγης εἰς τὴν μεγάλην ὑπόνομον αἶνα κατήρχοντο ἐν αὐτῇ δι' ὁπῆς ἐν τῇ ὀροφῇ αὐτῆς. Θαυμαστὴ ἀληθῶς ἦν ἡ ἰδιοφυΐα καὶ ἡ νοημοσύνη τοῦ ἐκτελέσαντος τὸ ἔργον ἀρχιτέκτονος. Καὶ πρῶτον ἠδυνήθη, μὴ θίγων ἐντελῶς

(Εἰκὼν 23). Κάθετος τομή τῆς μεγάλης σήραγγος.

τὴν στερεότητα τοῦ κτιρίου νὰ κερδίσῃ καιρὸν καὶ χρῆμα ἀντικαθιστῶν πολλὰ κυβ. καὶ μέτρα οἰκοδομῆς διὰ τοῦ συστήματος τῶν ἀξέστων λίθων, ἐξ ἄλλου ὁ εὐφυὲς συνδυασμὸς τῶν σήραγγων καὶ ὑπονόμων πρὸς διοχέτευσιν τῶν ὑδάτων καὶ καταπολέμησιν τῆς ὑγρασίας καὶ τελευταῖον ἡ τοποθέτησις ἐπὶ ἐκάστης πλευρᾶς τῶν τομέων ἀνὰ μιᾶς σαρκοφάγου ἐν τῇ κρύπτῃ. Ἐξησφάλισε τιουτοτρόπως μὴ παρεκλίνας ποσῶς τοῦ ἀρχικοῦ σκοποῦ ὅλον τὸν εἰς τὰ ἔνδον τοῦ κοιμητηρίου χώρον πρὸς τέλεσιν ἱερουργίας καὶ ἐπιμνημοσύνων τελετῶν.

Αἱ κρύπται αὐταὶ εἰσὶν ὀκτώ, ἥτοι ἀνὰ δύο εἰς τὰς πλευρὰς ἐκάστου τομέως (εἰκὼν 25) εἰσχωροῦσαι εἰς τὸ πάχος τοῦ τοίχου ἐν εἵδει κλιβάνων

εἰς βάθος δύο μέτρων καὶ τριῶν ἑκατοστῶν. Αἱ κρύπται αὐταὶ εἶναι ἐπίσης θολωταὶ ἔχουσαι ὕψος 2 μέτρων καὶ 30 ἑκατοστῶν καὶ πλάτος ἑνὸς μέτρου καὶ 20 ἑκατοστῶν. Ἐν ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἦτο τοποθετημένη ἀνὰ μία σαρκοφάγος συγκελιμένη ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν θαυμασίως συνηρμοσμένων μὲ πάχος ποικίλλον ἀπὸ τὰ δέκα ἕως τὰ δέκα πέντε ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου. Τὸ δὲ μῆκος καὶ πλάτος τῶν σαρκοφάγων ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὰ τῆς κρύπτῃς. Ἐπὶ τῆς προσόψεως ὅλων εἶναι γεγλυμμέ-

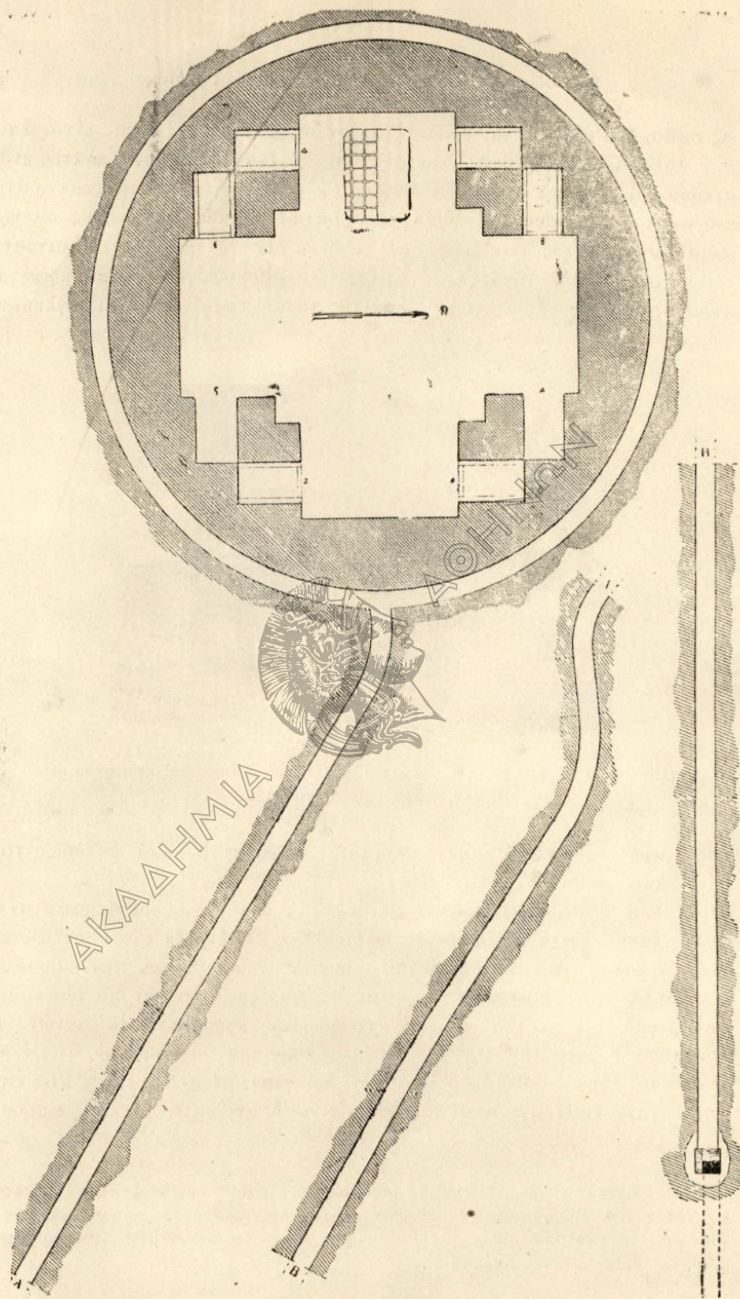

(Εἰκὼν 24). Ἀποψὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς εἰσόδου τοῦ κοιμητηρίου καὶ ἡ ἀντεσθθεῖσα ρωγμὴ 1920.

νος σταυρὸς οὗτινος ἡ καθέτος γραμμὴ ἔχει ὕψος 73 ἐκ. ἡ δὲ ὀριζόντιος 51 ἐκ. (εἰκὼν 26).

Ὅλαι αἱ σαρκοφάγοι ἦσαν ἐρμητικῶς κεκλεισμέναι καὶ εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν ἐναπόκειτο δύο ἢ τρεῖς σκελετοὶ (Εἰκ. 27) Δύο ἐκ τῶν σαρκοφάγων ἔλειπον κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ μνημείου, ἀφαιρεθεῖσαι πρὸ καιροῦ ἐν ᾧ αἱ ἄλλαι ἐξ ἦσαν ἀνέπαφαι. Ὅλαι δὲ ἦσαν ἡριθμημέναι διὰ τῶν γραμμάτων (Α) Β. Γ. Δ. Ε. (Ζ) Ζ. Η. ἅτινα ἦσαν χαραγμένα ἐπ' αὐτῶν. Ἡ ἀρίθμησης ἤρχετο ἀπὸ τὴν πρὸς Βορρᾶν κειμένην σαρκοφάγον, ἣτις ἔλειπεν¹⁾, καὶ ἐξηκολούθει ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά, μέχρι τῆς ἑκτῆς ἣτις ἐπίσης ἔλειπεν, ἐτελείωνε δὲ μὲ τὰς δύο αἵτινες ἦσαν ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου.

1) Φαίνεται ὅτι εἰς ἐποχὴν, ἣς μᾶς διαφεύγει ἡ χρονολογία, ἀνωρύχθη τάφος ἐκ Νότου πρὸς Βορρᾶν καὶ ἀφαιρέθησαν αἱ μαρμάριναι πλευραὶ τῶν δύο σαρκοφάγων, μὴ ἐπεκταθειῶν ὅμως τῶν ἀνασκαφῶν εἰς τὸ ἐπίλοιπον μέρος τοῦ κοιμητηρίου, τὸ ὅποιον ἔμεινεν ἀνέπαφον.

(Εἰκὼν 29). Ὁριζόντιος τομὴ τοῦ κοιμητηρίου καὶ τῶν σηράγγων.

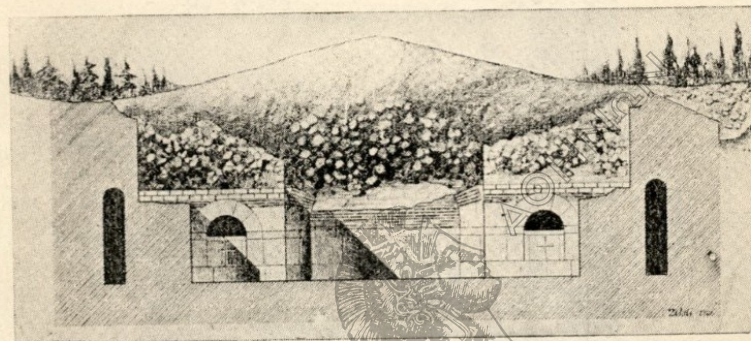
Πλὴν τῆς ὑπὸ στοιχεῖον Γ. σαρκοφάγου οὐδεμία ἄλλη φέρει ἐπιγραφὴν
τινα ἐκτὸς τοῦ ἀριθμητικοῦ γράμματος. Ἐπὶ τῆς προσόψεως τῆς τελευ-
ταίας εἶναι χαραγμένη ἀτημελήτως ἡ ἐν τῇ εἰκόνι 28 ἐπιγραφὴ.

ἐνθάδε κα Ἐπιφάνις

τάκιτε

ὁ μακάριος

Ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων, τῆς ἀνορθογραφίας καὶ τῆς κατα-

(Εἰκὼν 26). Κάθετος τομὴ (βλ. εἰκ. 19 Α. Β.) Ἐσωτερικὴ ἀποψὶς τοῦ
κοιμητηρίου μετὰ τῶν σφραγῶν, ὅπως εὕρισκοντο κατὰ τὸ 1915.

λήξεως τοῦ ὀνόματος Ἐπιφάνις ἀντὶ Ἐπιφάνιος¹⁾ συμπεραίνομεν ὅτι ἡ
ἐπιγραφὴ ἀνάγεται εἰς ἀρκετὰ μεταγενεστέραν ἐποχὴν τῆς ἀνεγέρσεως
τοῦ κοιμητηρίου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ σαρκοφάγων. Ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἐπιφά-
νιος μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀρκετοὶ ἐπίσημοι βυζαντινοὶ ἐν οἷς καὶ ὁ ἐπίσκο-
πος Κύπρου Ἐπιφάνιος, ὅστις ἐπεσκέφθη τὸ Ἐβδομον καὶ ἀπέθανεν τῷ
403 ἐν τῷ πλοίῳ ἐπιστρέφων εἰς τὴν πατρίδα του. — Ἐπιφάνιος ἐκ τῶν Πα-
τριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως 520-535. — Πρεσβύτερος μοναχὸς Ἐπιφά-
νιος ὁ ἀγιογράφος ὅστις ἔζη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰκονομασιῶν κατὰ τὸν
ὄγδοον αἰῶνα.

Ἡ σαρκοφάγος ἣτις ἔφερε τὴν ἐπιγραφὴν ἦτο ἡριθιμημένη διὰ τοῦ
γράμματος Γ, ὁμοιομόρφως ὅπως καὶ αἱ ἄλλαι καὶ ἐμπεριεῖχε τρεῖς σκε-
λετοὺς. Εἰς ποῖον ἐκ τῶν τριῶν νεκρῶν ἀνήκε τὸ ἐπιτύμβιον; καὶ διὰ

1) Ἡ κατάληξις ιος καὶ ιον μετατρέπεται πολλάκις παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς
εἰς ις καὶ ιν ἐπὶ παραδείγματι ἐν Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ στιχάρῳ ἀντὶ
στιχάριον, διαβήτησιν ἀντὶ διοβητήσιον κλπ.

ποίαν αἰτίαν ἡ ἐξαίρεσις αὐτή; Ἡ ἀμφιβολία μας δὲν διήρκεσε ἐπὶ πολὺ διότι μετ' ὀλίγον ἀνεκαλύφθη ἔμπροσθεν ἀκριβῶς τῆς σαρκοφάγου καὶ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ κοιμητηρίου εὗρεῖα τετράγωνος τάφρος ἔχουσα μῆκος 2 μ. 60 ἐκ. πλάτος 2 μ. 20 ἐκ. καὶ βάθος 1 μ. 80 ἐκ. (εἰκὼν 29). Ἐντὸς τῆς τάφρου πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἔκειτο μονόλιθος μαρμαρίνη λάρναξ ἥς αἱ τέσσαρες πλευραὶ εἰσὶν ἀνάγλυφοι (εἰκόνες 30—31). Ἐκαλύπτετο ὑπὸ

(Εἰκὼν 27). Ἑσωτερικὴ ἄποψις Β. Δ. τομέως
μετὰ τῶν σαρκοφάγων.

δύο πελωρίων πλακῶν τοποθετημένων ἢ μία ἐπὶ τῆς ἐτέρας καὶ τῶν ὁποίων αἱ διαστάσεις εἰσὶν: Μῆκος 2 μ. 60 ἐκ. πλάτος 2 μ. 2 ἐκ. καὶ πᾶχος 11 ἑκατοστά. Ἐκ τούτων ἡ ἀμέσως μετὰ τῆς λάρνακος συναπτομένη ἦτο συγδεδεμένη μετ' αὐτῆς διὰ σιδηρῶν ἀρπάγων ἐσφραγισμένων με μολυβδον. Ἡ ὑπερθεὶς δὲ αὐτῆς ἀπλῶς τοποθετημένη μαρμαρίνη πλάξ προωρίζετο μόνον πρὸς παροχὴν περισσοτέρας ἀντοχῆς εἰς τὸ κάλυμμα τῆς λάρνακος ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀνηγέρθη τοῖχος ἐκ πλίνθων διατηρούμενος εἰς ὕψος 38 ἑκατοστομέτρων.

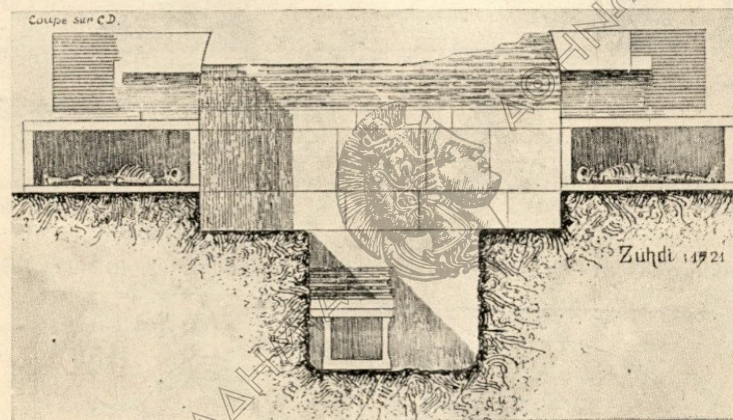
Ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς λάρνακος κενὸς χώρος ἦτο ἀπαραίτητος εἰς τοὺς νεκροθάπτας πρὸς τοποθέτησιν τῆς βαρεῖας λάρνακος, τὸν ἐνταφιασμὸν τοῦ νεκροῦ, τὴν ἐπίθεσιν τοῦ καλύματος, τὴν σφράγισιν αὐτοῦ καὶ

τὴν ἀνέγερσιν τοῦ τοίχου, μετὰ δὲ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ἐργασίας τὸ κενὸν ἐπληρώθη μέχρι τοῦ δαπέδου διὰ συντριμμάτων τοῦ ἀνασκαφέντος

ΕΝΘΑΔΕΚΑ ΕΠΙΦΑΝΙΣ
ΤΑΚΙΤΕ
ΟΜΑΚΑΡΙΟΣ

(Εἰκὼν 28). Ἐπιγραφή τῆς Γ' σαρκοφάγου.

βράχου. Ἐντὸς τῆς λάρνακος ὑπῆρχε εἰς μόνον σκελετὸς ἄθικτος ὥς καὶ μία μικρὰ πηλίνη φιάλη μετ' ὀλίγων συντριμμάτων μολυβδίνης ἐσχάρας

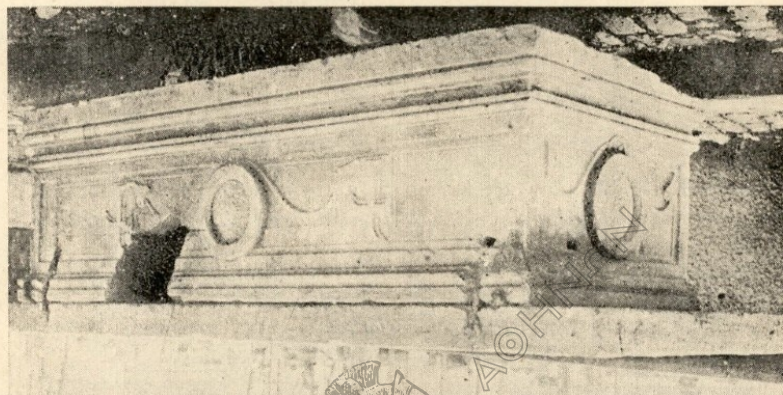

(Εἰκὼν 29). Ἐσωτερικὴ ἀποψὶς τοῦ Β. Α. τομέως.

(εἰκ. 32—33¹⁾). Οὐδεμία μᾶς ἀπομένει ἀμφιβολία ὅτι ὁ μόνος ἐν τῇ λάρνακι κατακείμενος σκελετὸς ἦτο ὁ τοῦ Ἐπιφανίου.

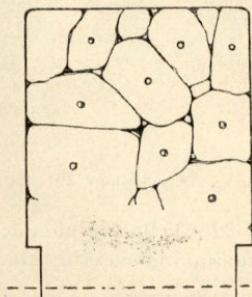
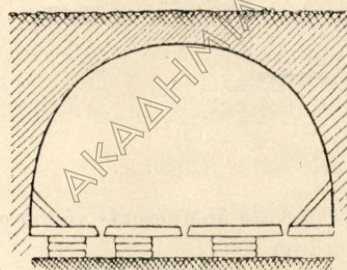
1) Εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Πανιελεήμονος εἰς τὸν ἄνω Βόσπορον ἀνεύρομεν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ νάρθηκος κοιμητήριον ὅπου οἱ νεκροὶ ἦσαν ἀπ' εὐθείας ἐκτεθειμένοι ἐπὶ τῆς πλακοσιώσεως, ἔχοντες ὡς προσκίθαλον κεκλιμένην πλίνθον. [Σχεδιάγραμμα Γ.] Ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων πλακῶν τοῦ δαπέδου παρατηροῦνται ὅσαι διὰ τῶν ὁποίων τὸ ὑγρὰ τῆς ἀποσυνθέσεως τῶν πτωμάτων ἐστραγγίζοντο εἰς διαμέρισμα ὕψους 18 ἑκατοστῶν. Ἀνάλογον περίπτωσιν παρετήρησε καὶ ὁ φίλος ἀρχιτέκτων Prof. Krischen εἰς τὰς ἀνασκαφὰς εἰς Στόβους τῆς Μακεδονίας. Εἰς τὴν σαρκοφάγον ἐνθα ἡ διευθέτης αὕτη δὲν ἦτο δυνατὴ ἐχρησιμοποιεῖτο μολυβδίνη ἐσχάρα, οὕτως ὥστε ὁ σκελετὸς νὰ μένῃ ἄθικτος

Ἐπὶ μιᾷ τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος παρατηρεῖται ρήγμα ὕψους 32 ἐκ. καὶ πλάτους 26 ἐκ. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνομίσαμεν ὅτι τὸ ρήγ-

(Εἰκὼν 30). Ἡ μονόλθρος μαρμαρίνη λάρναξ. Ἐμπροσθία ὄψις.

μα ἐγένετο πρὸς σύλησιν τῆς λάρνακος ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀνεύρομεν τὰ συν-
τρίμματα ἅτινα ἔπρεπε νὰ εὐρίσκονται ἐπὶ τόπον. Ἐξ αὐτοῦ, ὥς καὶ ἐκ τῆς

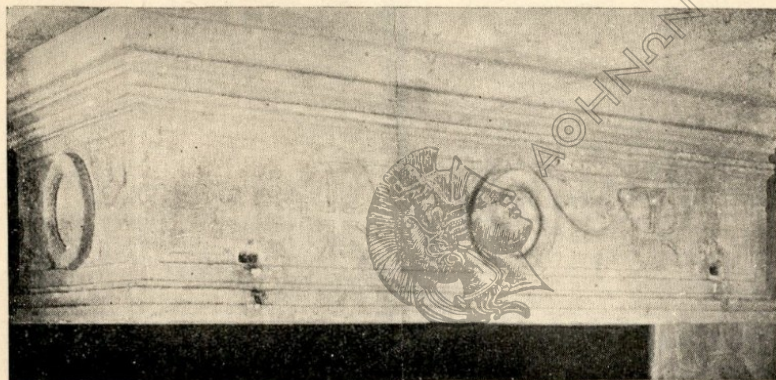

(Σχεδ. Γ). Τομή καὶ διάτρητον δάπεδον τῆς κρύπτης Ἁγ. Παντελεή-
μονος Ἀνω Βοσπόρου.

κανονικῆς στάσεως τοῦ σκελετοῦ ἐν τῇ λάρνακι, ἀναγκαζόμεθα νὰ μὴν
ἐπιμεινῶμεν πλέον ἐπὶ τῆς εἰκασίας αὐτῆς ἀλλὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ
συμπέρασμα ὅτι ἡ λάρναξ μετεφέρθη ἐνταῦθα εἰς τὴν κατάστασιν εἰς
ἣν τὴν ἀνεύρομεν. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς ἀποκλίνουν καὶ
αἱ ἀκόλουθοι παρατηρήσεις. Τὸ ἐν εἵδει στέγης ἀρχικὸν κάλυμμα λείπει

καὶ ἀντ' αὐτοῦ προσηρμόσθησαν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ ὅλως ἀφιλοτέχως δύο μαρμάριναι πλάκες καὶ δεύτερον ἐπὶ τοῦ ἄνω μέρους τῶν πλευρῶν παρατηροῦνται τετράγωνα μικρὰ κοιλώματα χρησιμεύσαντα εἰς προγενεστέραν σφράγισιν τῆς λάρνακος διὰ σιδηρῶν ἐλασμάτων καὶ μολύβδου.

Κατὰ συνέπειαν δυνάμεθα νὰ ἀποφανθῶμεν ὅτι ἡ λάρναξ ἐδέχθη κατὰ τὸν Ε'. αἰῶνα τὸν νεκρὸν σημαίνοντος προσώπου καὶ συληθεῖσα κατόπιν ἐξ ἐνὸς ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Ἑβδόμου μετεφέρθη τελευταῖον ἐνταῦθα πρὸς ταφὴν τοῦ Ἐπιφανίου. Ἐκ τοῦ σχήματός της καὶ

(Εἰκὼν 31). Ἡ μαρμαρίνη μονόλιθος λάρναξ. Ὁπισθία ὄψις.

τῆς τεχνοτροπίας ἡ λάρναξ ἀνάγεται εἰς τὸν Ε'. πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ὃ δὲ διάκοσμός της εἶναι ἐκ τῶν συνήθων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ λάρναξ εἶναι ἀτελής καὶ φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιήθη πρὶν ὃ τεχνίτης ἀποπερατώσῃ τὴν ἐργασίαν του. Ἐν τῷ μέσῳ ὑπάρχει δίσκος εἰς τὸ ἐμβαδὸν τοῦ ὁποίου ἐνεχαράττετο συνήθως τὸ μονόγραμμα τοῦ Χριστοῦ, κάτωθεν τοῦ ὁποίου παρατηροῦνται δύο ταινίαι διευθυνόμεναι πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καὶ ἀπολήγουσαι εἰς φύλλον κισσοῦ ὑπερθεῖν τῶν ὁποίων ὑπάρχουν δύο σταυροὶ τὸ ὅλον δὲ τῆς παραστάσεως εὐρίσκεται ἐν ὀρθογωνίῳ πλαισίῳ.

Ἡ λάρναξ ἐτοποιητήθη ὡς ἴδομεν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ κοιμητηρίου καὶ τοῦτο ἵνα μὴ σμικρυνθῇ ὁ ἐσωτερικὸς χώρος ἡ δὲ ὑπαρξὶς της ἐφανερώνατο ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς ἣτις ἐνεχαράχθη εἰς τὴν πρόσοψιν της ἐκ δεξιῶν ἐγγὺς σαρκοφάγου.

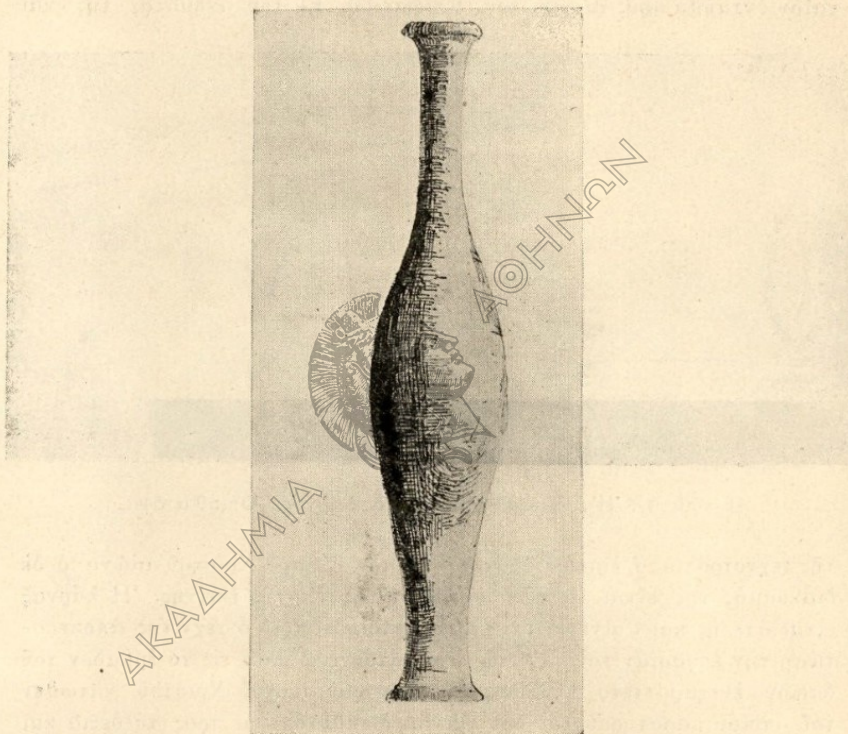
Ἐκ τοῦ συστήματος τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς τελειότητος τῆς οἰκοδο-

μῆς καὶ τὴν παραβολὴν πρὸς ἄλλα οἰκοδομήματα δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ ἀνέγερσις τοῦ κοιμητηρίου δὲν δύναται νὰ εἶναι μεταγενεστέρα τῆς πέμπτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνεύρομεν μίαν μόνον πλίνθον προερχομένην ἀπὸ τὴν στέγην μὲ τὴν ἀκόλουθον σφραγίδα τοῦ κεραμέως (εἰκὼν 34).

Ιν(δικτιῶνος) Α. Βα(σιλέως) Φω(κᾶ).

Ἡ ἐκ τῆς στέγης προερχομένη καὶ πολὺ διάφορος τῶν ἄλλων πλίνθος

(Εἰκὼν 32). Πήλινος φιάλη ἄνευ διακοσμήσεως ἐν τῇ Λάρνακι τοῦ Ἐπιφανίου.

αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ κακούργου τούτου βασιλέως (602 - 610) ἐγένετο μερική ἐπισκευὴ τῆς στέγης.

Καὶ ἐν τέλει προβάλλει ἡ ἐρώτησις: εἰς ποίους ἀνήκε τὸ ὥραϊον καὶ μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος του κοιμητήριον τὸ μετὰ τύσης τέχνης καὶ ἐπιμελείας ἀνεγερθέν; Ἡ ἀπάντησις δὲν εἶναι βεβαίως εὐχερὴς ἀλλ' ἐκ τῆς